

Arja Kuula: Eettinen ennakoarviointi ihmistieteissä. Valtakunnallinen eettisten toimikuntien seminaari 28.9.2005

Useimmiten ihmistieteillä tarkoitetaan kokonaisuutta, jonka muodostavat kaikki humanistiset ja yhteiskuntatieteet, mukaan lukien filosofia, taloustieteet ja oikeustieteet. Ihmistieteissä laajasti ymmärtäen tutkimuskohteena ovat sosiaaliset suhteet, yhteiskunnalliset rakenteet, inhimillinen kulttuuri, mentaaliset tilat ja tunteet sekä merkitykset. Lääketieteen kohteena on taas ihminen fysiologisena organismina. Tämä asettaa osin erilaiset lähtökohdat myös eettiselle ennakoarvioinnille.

Eri ihmistieteiden oppiaineissa tutkimuseettiset normit jaotellaan useimmiten kolmeen pääryhmään: 1. totuuden etsimistä ja tutkimuksen luotettavuutta koskevat normit. 2. ihmisarvon suojelua koskevat normit. 3. tutkijoiden keskinäisiä suhteita koskevat normit.

Kun ihmistieteissä tehdään eettistä ennakoarviointia, se kohdistuu pääasiassa ihmisarvon suojelua koskeviin normeihin. Ihmisarvon suojelu jaetaan puolestaan sekä yksilöiden suojaa koskeviin normeihin että ryhmiä ja yhteiskunnallisia organisaatioita koskeviin normeihin. Tämä ilmentääkin yhtä keskeistä eroa lääketieteen ja ihmistieteiden välillä. Lääketieteen eettiset normit ovat yksilökeskeisiä ja painottuvat yksittäisen tutkittavan kohteluun ja informointiin. Sosiaalitieteissä taas jo tutkimuskohteiden perusteella olennaiset eettiset kysymykset voivat olla yhteisöllisiä, kulttuurisia ja poliittisia.

Laajimmin ihmistieteiden eettinen ennakoarviointi on käytössä Yhdysvalloissa, Kanadassa ja Australiassa. Näissä maissa tutkimuslaitoksen eettinen elin arvioi, onko suunnitellussa tutkimuksessa huomioitu tutkimuseettiset kysymykset ja tutkittavan oikeudet asianmukaisella tavalla. Ihmistieteissä tutkittaville mahdollisesti koituvat harmit ovat maineen tarveleminen, talouteen vaikuttaminen, negatiiviset vaikutukset ihmissuhteisiin sekä henkiset järkyttymiset ja loukkaantumiset. Erityisesti hyöty/riski –analyysit ihmistieteissä ovat olleet toistuvan kritiikin kohteena. Yksi syy kritiikkiin on se, että ihmistieteiden riskit eivät ole empiirisesti todennäköisyyksinä laskettavia. Riskien ennakoiminen edellyttääkin siten eettisen elimen jäseniltä lähinnä sosiologista mielikuvitusta, ei niinkään tosiasioihin perustuvaa todennäköisyyksien kalkylointia. Tämä on saanut aikaan hyvin epäjohdonmukaisia ennakoarviointeja ja riskien liioittelua.

Suomessa ja muissa pohjoismaissa ei ole institutionalisoitua käytäntöä ihmistieteiden eettiselle ennakoarvioinnille. Norjassa on tosin ennakkoon arvioitavana tutkittavien informointi, koska siellä yksityisyyden suoja on katsottu keskeisimmäksi tutkimuseettiseksi riskiksi ihmistieteissä. Ruotsissa taas eettinen ennakoarviointi tarvitaan, jos tutkitaan arkaluonteisia tietoja ilman tutkittavan nimenomaista suostumusta, tai jos tutkimusmenetelmä on sellainen, että se puuttuu ihmisen fyysiseen ja psyykkiseen koskemattomuuteen. Tällöin viitataan lähinnä psykologisiin kokeellisiin tutkimuksiin.

Suomessa sairaanhoitopiirien eettisissä toimikunnissa toisinaan arvioidaan ihmistieteellisiä tutkimushankkeita. Itse tutkimuslaissa ei tiettävästi arviointia edellytetä, joten perusteena lienee se, että tutkimus toteutetaan jonkin sairaanhoitopiirin yksikön sisällä ja/tai kyseinen yksikkö edellyttää lausuntoa ennen tutkimusluvan antamista. Positiivisesti ajatellen käytännön voi olettaa turvaavan potilaiden ja sairaanhoitopiirin yksikköjen etuja ja oikeuksia. Mutta ihmistieteiden näkökulmasta eettinen ennakoarviointi on riskeihin nähden useimmiten tarpeetonta. Itse asiassa se voi loukata tutkijoiden oikeuksia, kun tutkimusta arvioivat muiden tieteenalojen edustajat. Lisäksi eettinen ennakoarviointi siirtää ajatuksellisesti eettistä vastuuta tutkijalta toimikunnalle. Viimesijassa eettinen vastuu on kuitenkin tutkijalla. Mikäli ennakoarviointia tehdään, sen voisi ihmistieteiden osalta keskittää tutkittavien informoinnin ja aineiston elinkaaren suunnitelmien arviointiin. Eettisesti oikein on paitsi kerätä aineistot tietosuoja säännöksiä noudattamalla myös niin, että aineistot voivat olla tieteellisessä jatkokäytössä ilman että tutkittavia vaivattaisiin toistuvasti samoja aihepiirejä tutkivilla hankkeilla.